

H. TÓTH ISTVÁN

Károly Egyetem Filozófiai Fakultása, Prága

HELYESÍRÁSI ALAPELVEINK ÉS PROVERBIUMAINK EGYÜTTMŰKÖDÉSE

Bevezetés

Már a mindennapi tanítási gyakorlat is elegendő annak a tételnek a megfogalmazására, hogy anyanyelv- és irodalompedagógiánk három sarkalatos problémával találkozik újra és újra, jelesül:

- a) a **kiejtés** tanításának, illetőleg a **kiejtés**pedagógia kérdéseivel;
- b) a **helyesírás** tanítása, avagy a helyesen írás tanításának a feladataival;
- c) az olvasmánymegértés, másképpen a **szövegértés** képessége fejlesztésének a teendőivel.

Kétségtelen, hogy könyvtárnyi ezeknek a gyakorlati pedagógiai feladatoknak a szakirodalma. Nem véletlenül, hiszen közös a nevezőjük is, mégpedig: a nyelvhasználat minősége.

Célkitűzés

A jelen dolgozatomban rövid körképet adok a magyar helyesírási alapelvek lényegéről, majd a szószintű tanítást összekapcsolom a szó szerkezetes és a mondatszintű helyesírás-tanítással.

Ehhez a tanítás- és tanulásszervezéshez kiváló anyagnak és szemléletes példák terepének tartom a proverbiumokat, hiszen a közmondásaink, szólásaink, szóláshasonlataink tálcán kínálják a helyesírási problémák elemzését, értelmezését, gyakorlását, sőt a proverbiumok vélt vagy valós mögöttes tartalma kivezet a szövegalkotás irányába, tehát teljes egészében funkcionálissá válik/válhat minden, és kikerülhetővé válik a grammatikai szabályok szajkózása.

A fentiek bemutatása közben rávilágítok a **szemlélődő** (kontemplatív), **hozzáadó** (additív), **haszonelvű** (funkcionális) nyelv- és irodalompedagógiai stratégia legfőbb jellemzőire.

A kapcsolódó háttérismeretek

Mindenekelőtt: mit jelent a szemlélődő (kontemplatív), hozzáadó (additív), haszonelvű (funkcionális) nyelv- és irodalompedagógiai stratégia?

A kontemplatív jellegű, additív szemléletű, funkcionális anyanyelvhasználatot fejlesztő stratégia lételeme a szemlélődő elmélkedés, a gondolkodás és a hozzáadás, amelyik mindig összegezés nyomán, mintegy az előzmények folyamányaként valósul/valósulhat meg a tanítás- és tanulásszervezésben, a tanulásirányításban. Ennek a stratégiának az alapja az, hogy a tanítók és a magyartanárok által alkalmazott szakmódszertani eljárások soha nem lehetnek öncélúak: mindig a konkrét pedagógiai feladat megoldásához igazodóknak, a célok megvalósulását a lehető leginkább elősegítőeknek kell lenniük (bővebben l. H. Tóth 2015a, 2015b, 2015c). Így érvényesülhetnek a tanulásirányítás tudást optimalizáló alapelvei: az értéktöbbletet teremtő és a feladatmegoldást megfelelően elősegítő kontemplatív jellegű és additív szemléletű attitűd, mely az átjárhatóság, a körbejárhatóság, a bejárhatóság és a hatásdúsítás (ezek értelmezését l. Nagy 1985) útján fejti ki jótékony hatását. Folyományaként a tanításszervező pedagógus az árnyalt képességfejlesztésre fókuszálva – a tanulók terhelhetőségére figyelve – építi/építheti tovább a tanítványok tudástartalmait.

Mindenekelőtt azt kell hangsúlyoznom, hogy ez a stratégia sohasem egyetlen fejlesztési célt szolgáló tevékenységet alkalmaz. Ellenkezőleg: cselekvéses megoldásra, a tudásukat, a képességeiket alkalmazni kész, fejlődésre képes, aktív tanulókkal számol. Ezért a tanulás tervezésekor bekapcsolja a természetesen bevonható más műveltségi területek tartalmait, fejlesztési feltételeit, sajátos megoldásait, szerepét, azaz hatásrendszerét is, ezáltal kiszélesítve, megsokszorozva a tanulás hatékonyságát. Ez a fajta megközelítés vonzóvá is teszi a diákok számára az alapfeladattal történő megbirkózást.

Így járunk el például akkor, amikor a légzőgyakorlatokat összekapcsoljuk az arcjátékgyakorlatokkal, ezután emlékezetből mondandó verstolmácsolással építjük tovább a már bővített alapfeladatot. Majd megtoldjuk mindezt a szöveg emlékezetből történő reprodukálásával, vagy az ezzel a szöveggel összefüggő, szempontkövető helyesírási gyakorlatokkal, amiként kamatoztatjuk a szövegalkotás legkülönbözőbb szintjeinek a művelésére is az előkészített és fokozatosan továbbépített, továbbfejlesztett alapgyakorlatot.

A kontemplatív jellegű, additív szemléletű, funkcionális anyanyelvhasználatot fejlesztő stratégia mozgásterét egyértelműen szélesíti/szélesítheti a digitális kultúra pozitív hozadéka, ennek az anyanyelvoktatás módszereinek a megújításában bekövetkező, illetőleg érvényesíthető szemlélettermékenyítő hatása. Arról van szó, hogy a világhálóról történő adatmerítéssel olyan információkat emelhetünk át a tanítás- és tanulásszervezés folyamataiba, amelyek kétségtelenül a tanulás hatásdúsítói, és mint ilyenek, az ismeretszerzés, továbbá a készség-, képességfejlesztés eredményességének a fokozói.

A kontemplatív jellegű, additív szemléletű, funkcionális anyanyelvhasználatot fejlesztő stratégiát (bővebben l. Beregszászi 2012) választhatjuk rendezőelvül módszertani kultúránk alapjainak a megerősítésül.

Az alapvető kérdés, amely felötlik a jelen dolgozatom címe láttán, íme: hogyan kapcsolhatók össze a helyesírási alapelvek és a proverbiumok? Gyakorlatias, tanulóbarát

és a szemlélődő (kontemplatív), hozzáadó (additív), haszonelvű (funkcionális) nyelv- és irodalompedagógiai stratégia mentén, annak alkalmazásával.

Az ismeretlen szerzőjű epikus költészet (másképpen: epikus népköltészet) általában egymondatnyi terjedelmű alkotásai a közmondások, a szólások, a szóláshasonlatok, a találósok, a rigmusok, a jelszavak stb. Közülük a szóláshagyománynak ebből a gazdag csoportjából teljességre nem törekedve a közmondás, a szólás és a szóláshasonlat műfajok azok, amelyekre különösen erős figyelmet fordíthatunk helyesírás-tanítási gyakorlatunkban a legkisebbektől az érettségizőkig egyaránt; természetesen folytathatjuk a sort az óvodapedagógus-, tanító- és tanárjelöltek főiskolai, illetőleg egyetemi képzése térfelén is, mivel a kultúráközvetítés szempontjából hasznos és érdemes minél többet tudnunk nyelvünk itt most hangsúlyozott ékköveiről.

Diákjaink gyakran, az igényes, a helyesen írásra fogékony nagyközönség soraiból is sokan panaszozzák, hogy nem látják át a helyesírás-tudomány rendszerét. Nyelvpedagógiai munkámban ezt a vázlatot kínálom segítségül.

A biztonságos magyar helyesírást *A magyar helyesírás szabályainak* 12. kiadására (AkH.¹²) alapozzuk, illetőleg onnan merítjük a helyesírással, a helyesen írással összefüggő érveinket, adatainkat. Az ott fellelhető 300 szabályzati pontot – most eltekintek az egyes alpontoktól – az itt következő, úgynevezett helyesírási alapelvek mentén rendszerezhetjük a könnyebb megértés, a pontosabb átlátás érdekében; egyébiránt ezek a helyesírási alapelvek jótékonyan segítik helyesírási jártasságunk erősítését, valamint továbbfejlesztését is (H. Tóth 2008).

A magyar helyesírásban a legfontosabb helyesírási alapelv a **kiejtés elve**. Ez azt jelenti, hogy az azonos ejtést azonos írásjelekkel, az ejtésbeli különbségeket különböző írásjelekkel kell feltüntetnünk. Lényege a hangalak és az értelem tükröztetése, például: *koros* – *kóros* – *kórós*.

A **szóelemző írásmód** elvét követjük, amikor a tőhöz járuló toldalék vagy toldalékok elemeit, valamint az összetett szó tagjait világosan, egyértelműen felismerjük, majd írásunkban félreérthetetlenül, nyelvünk értelemtükröztető jellegét előtérbe állítva fel is tüntetjük azokat. Ekkor az írásunkban a magyar nyelv értelemtükröztető jellege kerül a középpontba.

A szóelemzés elve a maga sajátos eszközeivel ad útmutatást a *botja*, *kardjuk*, *egészség* típus mellett a *vasgyár*, *hadereg*, *háztető* csoportján túl a *jegygyűrű*, *kulcsont*, *balett-táncos* szóalakok helyes írásmódjának az alkalmazására is.

Alaktani ismereteket, elemző készséget és logikus gondolkodást várnak el az *anyja*, *nagyjai*, *vallja* típusúak éppúgy, mint az írásban jelölt teljes hasonulás alcsoportjai, például *paddal*, *bölcse*, *mossunk* – *mossuk*, *emettől* stb.

A magyar szókészlet egy bizonyos részének a lejegyzésekor a **hagyomány elve** ismeretkörhöz igazodunk, hiszen a régebbi korok írásmódjának az emlékét őrizzük bennük. Főbb típusai:

1. a régies írású családnevek: *Kuun*, *Raáitz*, *Thewrewk*;

2. a *dz* és a *dzs*: *bodza, dzsungel; peddze, bridzsel – briddzsel*;
3. a *j* és az *ly*: *olaj, teljes, kályha, süllyed*;
4. a *h* végűek: *cseh, méh, sah*;
5. az *ë* jelöletlensége: *eszik-eszik*;
6. az elemezhetetlen szóközületek: *kapzsi, rögtön, mindnyájan* stb.

Itt kell szóba hoznunk a jelentésmegkülönböztető céllal írott neveket is, mint: *Rác, Rácz, Rátz; Takács, Takách, Takás* stb.

Néhány magyar szóalakban jelentésmegkülönböztető funkciója van a *j – ly* szembenállásának, így: *fogja – foglya, fojt – folyt, bojt – bolyt, sója – sólya*¹ stb.

A hagyomány elvével összefüggő írásmód gyakorlásához fűzhetjük az *ly* betű és az *l + y* betűkapcsolat elemzését. A *folyó, gólya* stb. szavainkban a *j* hang helyén írásban hagyományosan *ly* betűt alkalmazunk. II. Rákóczi Ferenc nevelőapjának a nevében azonban *l + y* betűk, hangértékük alapján *l + i* hangok állnak, vagyis *Thököly Imre* neve: *tököli* és nem *tökőj*; ugyanez a szemlélet érvényesül a megbecsült nyelvrokonság-kutató, *Reguly Antal* nevével kapcsolatban is, ő *reguli* és nem *reguj*, amiként a kuruc nótáiról elhíresült *Thaly Kálmán* neve nem *táj* és nem *táj*, hanem *tali* a kiejtésben.

A magyar helyesírásban gyakran előfordul az egyszerűsítés elve, ha az egyszerűbb írási forma nem megy a megértés rovására.

Az egyszerűsítés elvével arra törekszünk, hogy elkerüljük a betűelemek felesleges halmozását: *toll – tollal (tol-lal), orr – orra (or-ra esett), meggy – meggyel (megy-gyel), asszony – asszonnyal (asz-szony-nyal), fogóddz – fogóddzatok (fo-gódz-dza-tok), bridzs – bridzsel (bri-dzsel [mit csinál?]) – briddzsel (bridzs-dzsel [mivel?]).*

Szerepet játszik itt az egyszerűsítésen túl a kiejtés és a szóelemzés is, de mindenekelőtt az értelemtükröztetés. Egyértelmű, hogy nem élhetünk az egyszerűsítés elvével akkor, ha bizonytalanra válna a megértés. Ezért nem hagyhatjuk el az összetett szavak előtagjának az utolsó betűjét vagy az utótagjának az első betűjét: *nagygyűlés, kulcsont, balett-táncos, sakk-klub, váll-lap, rossz-szívű*, illetőleg a családnevek és az utónevek utolsó kettőzött mássalhangzójának egyik elemét sem: *Gáll-lal, Mann-né, Bernadett-tel, Marcell-lel* stb.

A jelentésmegkülönböztetés elve abban áll, hogy az élőszó nem minden esetben, az írott szókép azonban pontosan segíti a jelentés megkülönböztetését.

Lássuk ezeket a példákat tanúságtevésül: *ép – épp, nyelvel – nyelvvel, kis – Kiss, erdei ibolya – Erdei Ibolya, mezei viola – Mezei Viola, majoránna/majoranna – Major Anna, bogáncs – Bogáncs², nebáncsvirág – Ne bánts, Virág!, folyt (a víz) – fojt (a füst), (ez a) hely (kitűnő) – hej (de jó itt!).*

A tisztelet elve kisebb jelentőségű az írásrendszerünkben, mégis érdemes, tanulságos figyelembe vennünk.

1 *Sólya*: szakszó, jelentése: hajócsúsztató vagy csúszda. A *Magyar szókincstár* szerint hajófelvonó, illetőleg szlip.

2 Fekete István egyik regényének a címe, ahol a főhőst, a hűséges kutyát hívták így.

Magánlevelezésben elfogadható, helyénvaló az *Édesanyám*-, *Édesapám*-féle írásképp, hivatalos beadványban viszont kerülendő az érzelmek ilyenfajta írásbeli kifejezése.

Törekedjünk arra, hogy neveket ne válasszunk el, hiszen sértésnek is hathatnak: *Vörösmarty*, *Kaff-ka*, *Jó-kai*, *Kos-suth*, *Mi-hály*, *Lász-ló*, *Á-kos*, *And-riska* (a *Riska* faluhelyen gyakran fejőstehén neve), *Tolsz-toj*.

Komikusak az ilyen megoldások is: *varázs-ló*, *edzötá-borban*; *Domo-kos Mátyás levele*, *szoci-áldemokrata nézetek*, *a demokrácia zök-kenőmentes folytatása*, *egy vizsgá-lóbizottságot is felkértek*, *a kislányunk a gyakor-lóóvodába jár*; *elmentek a gyerme-kecskéék sétálni*; *őszinte szere-tetű vallomás*, *ör-dögjáték ez a darab* stb.

Ugyanakkor figyeljünk néhány történelmi családnév helyes elválasztási formájára, például a *Ba-tsá-nyi*, *Bat-thyá-ny*, *Des-sew-ffy*, *Lo-ránt-ffy*, *Szé-che-nyi*, *Thew-rewk* és más hasonlókra!

A *te-a*, *fi-ú*, *fi-a-i*, *a-lom*, *i-gazság* formájú elválasztás szükségtelen mind a kézzel való írás, mind a számítógéppel történő szerkesztés alkalmával. Némelyik magyar szó elválasztásakor nyelvi illetet sértünk, például a *szarvas*, *orrszarvú*, *szarkasztikus*, *csúfos* stb. esetében. Mellőzzük a szükségtelen elválasztással létrehozható nyelvi tiszteletlenséget, mert félreértésre ad okot!

Szokás az **idegen nevek írásának elve** csoportot is megemlíteni. Ennek lényege abban rejlik, hogy meg kell tanulnunk az adott szavaknak, kifejezéseknek a célnyelvi írásmóddal való rögzítését. Így figyelemmel leszünk az átadó kultúra nyelvi-helyesírási sajátosságaira.

Hibátlanul illik leírunk például *Versailles*, *New York*, *Stockholm*, *Strasbourg* stb. város nevét éppúgy, mint *Voltaire*, *Rousseau*, *Shakespeare*, *Goethe*, *Johann Strauss* és mások nevét is. Érdemes előtérbe helyezni az idegen mellékjelekkel ellátott szavakat is, például: *Černý*, *Gärtner*, *Mošna*, *Mosstrand*, *Muñoz* stb.

A helyesírás-tanítás és a proverbsmaink együttműködése

Nem volt, ez idő tájt sincs és a jövőben sem lesz az a véleményem, hogy a fenti, valójában háttérismeretek vázlatának tekinthető összefoglalással mindent megoldhatok/megoldhatunk a reményteljes, avagy egyre sikeresebb és biztonságosabb helyesírástudás érdekében. De azt a tanítási gyakorlat – részint a volt főiskolai és egyetemi hallgatóim jelzései, részint a kárpátaljai magyartanárok közösségei, továbbá a magam tapasztalatai – is megerősítette már, hogy az alapelvek tudatos ismerete a helyesírási biztonságot és érzékenységet támogatja, mindezek mellett a tanulók továbbhaladását segítő igényességet is fokozzák.

Vizsgáljuk meg ezt a feladatsort!

Ismerkedjünk közmondásokkal, szólásokkal, szóláshasonlatokkal!

1. Pótoljuk a hiányzó betűket ezekből a közmondás-, szólás-, szóláshasonlat-darabokból!
2. Párosítsuk az összetartozó szószerkezeteket!
3. Írjuk le emlékezetből vagy tollbamondás után a feladatban szereplő közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat!

Az o___an madár ritka,

Ami___en a mo___dó,

Megsza___atott erőt

Legtová___

Sok cse___

Ké___szer mérj,

a) e___szer vágj!

b) o___an a törülköző___.

c) a követ is kívá___a.

d) kö___ű elnyomni.

e) az igazsá___al érhetsz!

f) me___nek kedves a kalitka.

1.	2.	3.	4.	5.	6.

Ez a feladatsor példázza a szemlélődő, hozzáadó, haszonelvű helyesírást-tanítási folyamatot: **az egyszerűtől** haladunk lépésről lépésre **az összetettebb helyesírási tevékenységekig**. Melyek ezek?

Mindenekelőtt a szó szintjén végeznek a tanulók magán- és mássalhangzókkal kiegészítéseket, figyelve a kiejtés, a szóelemzés és a hagyomány elvére. A sorszámozott és a betűsorral előjelzett információk (kivételek a 4.) szószerkezetes példák, amelyek felhasználásával mondatszíntben álló közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat konstruálnak a tanulók. Innentől már könnyedén következhet a legalább 1-2 bekezdésnyi szöveg alkotása, amikor is a diákok egy-egy szabadon választott példa mögöttes jelentését, illetőleg történetét bonthatják ki. Ezt az önálló vagy páros, esetleg csoportos tevékenységet erősíthetjük úgy is, hogy akár emlékezetből, akár tollbamondás után írják a tanulók ezeket a közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat, körül vesszük őket mondatonként rövid értelmezésváltozatokkal.

A verbális kommunikáció szempontjából az olvasás, az olvasottak értelmezése, a gondolatok kifejtése szóban és írásban, valamint az emlékezetet is kondicionáló helyesírási tevékenység, a tollbamondás került előtérbe.

Lássuk ezt a feladatsort!

Szemlélődjünk, értelmezzünk és vitatkozzunk!

1. Végezzük el a mássalhangzók pótlását ezekben a közmondásokban!
2. Mi a jelentése az alább kiegészített közmondáspéldáknak?

3. Válasszunk egy-egy közmondást, és írjunk velük kapcsolatban 8-10 mondatnyi történetet! A választott közmondással összefüggő írásnak valójában elbeszélő fogalmazásnak kell lennie. Összefüggő, az adott témához kapcsolódó, értelmes állításokat közlő szöveget kell írni. A szöveg kerek, egész, lezárt, formailag és tartalmában is tagolt, logikusan szerkesztett legyen; stílusa, szóhasználata feleljen meg a témának, a köznyelvi normának, és nyelvhelyességi szempontból is az igényesség jellemezze.

La___an járj, tová___ érsz!

Ifjúságunkban erőn___el, vénségünkben eszün___el.

Sok cse___ a követ is kívá___a.

Me___él mélye___ a seb, a___ál tová___ marad meg a helye.

Ére___ gyümölcs hamara___ hu___.

Ezek a példák felhasználhatóak a hozzáadás jegyében az elemzéssel egybekötött szemlélődésre, nevezetesen felidézhetjük, gyakorolhatjuk a mondatfajták szerkezeti szempontú vizsgálatát, permanens ismétlésül bekapcsolhatjuk a szótagolást is.

Természetesen ezt meg kell előznie közmondásonként a mássalhangzók pótlásának a kiejtés, a szóelemzés és a hagyomány elvek mozgósításával, illetőleg tudatosításával. Amikor a tanulók előtt áll mind az öt hibátlanul lejegyzett fenti közmondásunk, akkor a helyesejtés és a helyesírás kapcsolatát erősíthetjük a beszédfolyamat-váltás: a hanglejtés, a hangsúlyozás, a beszédritmus szempontok érvényesítésével, amikor felolvastatjuk nyelvünknek ezeket az ékköveit. A céltudatos látással, kiejtéssel, elemzéssel körülvett példáinkat tollbamondást követően írják le a tanítványaink.

Megkerülhetetlen az egyes közmondáspéldák jelentésének a megvitatása is kulturáltan, a társak által közölt tényekre, érvekre tisztelettel figyelve. Az itt bemutatott szemlélődő, hozzáadó és haszonelvű eljárás az az igazságot próbálta szolgálni, hogy helyesírás-tanításunkban is minden összefügg mindennel, semmi sem történhet öncélúan. A grammatikai tudást – én inkább formatudásnak nevezem – a fenti példasor esetében (is) az elemzőkészséget, a helyesen írást, a logikus beszédfolyamat-váltást és a szövegalkotó képességet kell elősegítenie.

Általában elterjedt a nyelv- és irodalomtanításban azoknak a proverbiumoknak a felhasználása memóriafejlesztésre, a mondatfajták elemzésére, a *j/ly* írásának gyakoroltatására, amelyekben a *j* hang megfelelő írásjelét láttathatjuk és írathatjuk dominánsan. Ezt a tényt a szemlélődő, hozzáadó, haszonelvű stratégiával például az alábbiak szerint vihetjük tovább.

Ne csak a *j* és *ly* vonja el a figyelmünket!

1. Egészítsük ki a *j* hang odaillő jelével az alábbi közmondásokat, szólásokat és szóláshasonlatokat!

2. Értelmezzük az egyes közmondásokat, szólásokat, szóláshasonlatokat úgy, hogy változatos fajtájúak legyenek a mondataink!
3. Szerkesszünk olyan hosszabb terjedelmű közmondás-, szólás- vagy szóláshasonlat-magyarázatot, amelyikbe szőjünk párbeszédet is!

Egyszerű, mint a Kolumbusz to___ása.

Egy év hí___án egy hete.

Hogy a kecske is ___óllak___ék, és a káposzta is megmarad___on.

Farkast emlegetnek, mind___árt megjelenik.

Sok víz lefo___t azóta a Dunán.

A hó___agot sem fű___ák fel egy lélegzettel.

Eltűnt, mint a tava___i hó.

Fogadatlan prókátornak a___tó mögött a he___e.

Ne szól___szám, nem fá___fe___em.

A kisu___át sem mozdítja meg.

Az ilyen jellegű proverbiumkincsünk természetesen sokkal több nyelvhasználati és formatudást erősítő/kiegészítő lehetőséget kínál, mint csupán a *j* hang megfelelő jelének az alkalmazása. Ez egyébként is egy-egy ilyen csoportnál nyilvánvaló, azért gyűjtünk efféléket csokorba.

Ugyanakkor kiváló alkalmat nyújtanak a példaanyag jelentésvilágának szemlélésére, a feladatépítő hozzáadás szempontjából a helyesírási alapelvek felismertetésére, ehhez kapcsolódóan a zöngésítés és a zöngétlenítés alkalmainak a felfedezésére, valamint a szófajok szerinti besorolásra is.

Megtehetjük, hogy a mondat felől a szószervezeteken át az egyes szavakig, szótagokig, mássalhangzó-kapcsolatokig és a rövid-hosszú szembeállításokig haladunk a szemlélődésen alapuló elemzésben, de meg is fordíthatjuk a sorrendet; bármelyik irányt is választjuk, feltétlenül figyeltessük meg a kijelölt irányt a nyelv és a beszéd szintjeinek tudatosítása érdekében.

Akkor teljesítjük ki ezt a helyesírást fejlesztő feladatsort, ha megszerkesztjük az olyan hosszabb terjedelmű közmondás-, szólás- vagy szóláshasonlat-magyarázatot, amelyikbe párbeszédet is szőnek tanítványaink. Az 5. évfolyamtól kezdve felfelé bármelyik évfolyamon kamatoztathatjuk ezt a feladatsort, tudniillik a párbeszéd megfigyeltetése, írásjelezetése nem lehet csak akkor feladatunk, amikor hagyományosan az összetett mondatok fajtáinak helyesírási kérdései kerülnek előtérbe. A szemlélődő, hozzáadó, haszonelvű nyelvtanítási stratégia lényege a nyelvhasználati készség – a nyelvhasználati kompetenciák – szüntelen fejlesztése észrevétetéssel, felfedeztetéssel, elemzéssel, problémaszembeállítás, összehasonlítással, mintakövetéssel, szabályalkotással és így tovább. Így jutunk el a rövidebb-hosszabb szövegek szerkesztéséig, sőt alkotásáig. A létrehozott szövegeket

szembesíteni kell a csoporttársi hallgatósággal, hogy a kiállást, a felolvasást, az értékelést, a vitakultúrát is fejlesszük.

Az alább itt következő néhány példa akár visszatetszést is kelthet. Ám a magyar nyelv és irodalom tanára feladatának kell legyen a nyelvi illem, a pallérozott beszéd- és írásmód tanítása is. Ráadásul korunk olyan nyelvhasználati mintákat enged meg és követ, amelyek mellett nem lehet, sőt nem szabad kéztördelve elmennünk, illetőleg struccként viselkednünk. Ha tehetjük, ismerkedjünk meg a Balázs Géza-féle, a pesti nyelvet bemutató kiváló városnyelvi kalauzzal (Balázs é. n.), mindenképpen megéri a felvonultatott szókincs, közmondás-, szólás- és szóláshasonlat-anyag tanulmányozása, az egyes helyzetleírások megismerése vonatkozásában is. Ugyancsak komoly forrásként használhatjuk – akár magunk szakmai továbbképzésére is – a diáknyelvet, egyben diákszótárt bemutató kötetet (Balázs–Minya [szerk.] 2018).

Következzék egy olyan tevékenységsor, amelyik a szemlélésen túl úgy építhető tovább feladatépítő hozzáadással, hogy tanítványaink a saját szokásmondatgyűjtésük felhasználásával készítsenek majd hasonló vagy érdekfeszítőbb feladatokat.

Ismerjük-e ezeket az új keletű szokásmondatokat?

1. Javítsuk ki a hibás szóalakokat!
2. Keressük meg az egybetartozó mondatdarabokat, és írjuk le ezeket összefüggően!
3. Magyarázzuk meg ezeknek a mondatoknak a jelentését!
4. Fogalmazzunk meg olyan mondatokat az itt szereplő példák helyett, amelyeket kevesebb indulat jellemez!
5. Írjuk le tollbamondás után ezeket az új keletű szokásmondatokat!

1) Addig játsszod az eszed,	a) rá mászok etyszer az etetődre.
2) Haláli pipa vatyok,	b) mert úty maradssz!
3) Ne játssz meg magad,	c) amíg etyszer ráfázol a sompojgásra.

1.	2.	3.

Jelen esetben is diákjaink helyesírási elemzőkészségének középpontjába helyesírásunk alapelveit állítjuk, így is erősítve bennük a formatudással összefüggő tudatosságot – és máris összekapcsolhattuk a szemlélődést, a hozzáadást és a haszonelvűséget: feltárandók a nyelvtani-helyesírási hibák, azonnal a javítás következik indoklással, magyarázattal, majd írásban rögzítendő a hibátlan formák. Mi lehet a haszna az ilyen típusú gyűjtemény alkalmazásának? Tekintettel arra, hogy kortársi élő nyelvi anyagról van szó, kétségtelenül nagyobb határfokú a motiváció a szemlélődés, az elemzés, az indoklás, a hibátlan lejegyzés vonatkozásában.

A példának kijelölt szokásmondatok jelentésének, bennfoglalt tartalmának a feltárása, illetőleg használati körüknek a bemutatása értékelésre, véleménynyilvánításra, érvelésre, intenzív társalgásra, jól szervezett vitára készítheti a diskurzusban résztvevőket. Fontos, hogy a megszólalások esetleges fésületlenségét tapintatosan igazgassuk, mert a bántó intés, az esetleges feddés inkább cinizmust és csigaházeffektust eredményezhet. Most sem szabad a néhány mondatos véleménynyilvánításnál megállnunk, tovább kell vinnünk a diákokat a szövegezés, a legalább a szöveg mezoszintje felé, hogy ismét a nyelvhasználat igényes és a teljesség érzetét, élményét keltő lehessen; mindeközben magát a tudatos helyesen írást erősítjük növendékeinkben.

A tanulók szókincs- és szokásmondat-állományának értő-elemző gyűjtése, rendszerezése nyelvi, nyelvhasználati igényességet növesztő, ekképpen a szemlélődő, hozzáadó, haszonelvű stratégia kiteljesedése következett/következhett be. Az az eddigi magyartanári tapasztalatunk, hogy az ilyen típusú nyelvi anyagnak és mintáknak a feldolgozása kreatívan hozta helyzetbe a tanítványainkat, ezáltal intenzívebbé vált a figyelmük, az érdeklődésük a helyesírás-tudomány értékei iránt.

Összefoglalás

Ebben a dolgozatomban rövid körképet adtam helyesírásunk alapelveinek a lényegiségéről, ezután rámutattam arra, hogy a szószintű tanítást feltétlenül össze kell kapcsolnunk a szószervezetekkel és a mondatszinttel, sőt a bekezdésnyi szövegekkel a helyesírás-tanítás eredményesebbé, illetőleg hasznosabbá tétele érdekében, mivel elengedhetetlen annak a középpontba állítása, hogy a tanulók igényes nyelvhasználatának, nyelvi igényességének a fejlesztése a legelső feladatunk természetesen a formatudás értő-értető, tudatos mozgósításával. Ha így járunk el, akkor nem évente egyszer használatos karácsonyfadísz lesz tanítványaink életében a grammatikai tudás, hanem a szemlélődést (a kontemplációt), a hozzáadást (az additivitást), a hasznosságot (a funkcionalitást) szolgáló eszköz.

Olyan feladatsorokat építettem be jelen írásomba, amelyek nyelvi anyaga a magyar proverbiumkészletből és korunk köznyelvéből való. Ezzel a korpuszválasztással azt igazolhattam: helyesírási alapelveink tudatosítása egyúttal összekapcsolható nyelvünk ékköveivel, azok jelentésvilága rétegeinek a tüzetes és nyelvileg pallérozott értelmezésével, láttatásával.

Kitekintés

Van még egy közös ügyünk a helyesírás-tanítás körében, ez a magyar nyelv gazdag szókincese, amelynek a bemutatására különböző célú és jellegű szótárakat írnak nyelvészek.

Fontosak ezek az értelmező és szókincsszótárak, hiszen nyelvünket mutatják be, ha okosan, figyelmesen forgatjuk, olvassuk és hasznosítjuk őket.

Különösen érdemes ajánlanunk tanítványaink figyelmébe *A magyar helyesírás szabályai* 12. kiadását (AkH.¹²), Daniss Győző (2016) diákszótárát, az *Értelmező szótár+* köteteket, valamint azok változatait (Eőry 2007, 2010), továbbá a rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek köréből készített *Magyar szókincstárt* (Kiss [főszerk.] 1998) és az ellentétes jelentésű szavak szótárát (Temesi [főszerk. 2012]). Ezekre bátran hivatkozunk szemlélődő, hozzáadó, haszonelvű nyelv- és irodalompedagógiai gyakorlatunkban.

Állandó segítőink lehetnek a közmondások, szólások és szóláshasonlatok példaválasztásakor a különféle szólás- és közmondásgyűjtemények (Margalits 1993; O. Nagy 1976, 1993; Híves [szerk.] 1990; Bárdosi [főszerk.] 2003).

Irodalom

- AkH.¹² = Magyar Tudományos Akadémia 2015. *A magyar helyesírás szabályai*. 12. kiadás. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Balázs Géza é. n. *A pesti nyelv (Városnyelvi kalauz)*. Inter Kultúra-, Nyelv- és Médiakutató Központ Nonprofit Kft. Budapest.
- Balázs Géza – Minya Károly (szerk.) 2018. *Diáknyelv – diákszótár. Egy anyanyelvi pályázat legjobb munkái. Válogatás a 2018. évi anyanyelvi pályázat legjobb munkáiból*. Anyanyelvpolók Szövetsége – Inter. Budapest.
- Bárdosi Vilmos (főszerk.) 2003. *Magyar szólástár. Szólások, helyzetmondatok, közmondások értelmező és fogalomköri szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Beregszászi Anikó 2012. *A lehetetlent lehetni – Tantárgy-pedagógiai útmutató és feladatgyűjtemény az anyanyelv oktatásához a kárpátaljai magyar iskolák 5–9. osztályában*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Daniss Győző 2016. *Mit jelent? Diákszótár*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Eőry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+. A–K*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Eőry Vilma (főszerk.) 2007. *Értelmező szótár+. L–Zs*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Eőry Vilma (főszerk.) 2010. *Magyar értelmező szótár diákoknak*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Híves Márta 1990. *Nem árulok zsákbamacskát. Szólások és eredetük*. Móra Ferenc Könyvkiadó. Budapest.
- H. Tóth István 2008. Néhány szempont a helyesírás és a nyelvtan tanításához. *Módszertani Közlemények* 2: 56–72.
- H. Tóth István 2015a. *Építkezés a sikerből és a kudarcból*. Additív szemléletű funkcionális anyanyelvhasználat a kontempláció jegyében. Elhangzott: VIII. Miskolci Tanítási Konferencia, Miskolci Egyetem Tanárképző Intézete, Miskolc. 2015. január 30.

- H. Tóth István 2015b. A kontemplatív alapú, additív szemléletű, funkcionális anyanyelv-használatot fejlesztő stratégiáról. Elhangzott: *Nyelvi és kulturális sokszínűség Kelet-Közép-Európában: Érték és kihívások. II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász*. 2015. március 26–28.
- H. Tóth István 2015c. „Nem fecske módra...” (*Kalauz az olvasmánymegértés fejlesztése nemcsak tanítók és magyartanárok számára*). Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa. Beregszász.
- Kiss Gábor (főszerk.) 1998. *Magyar szókincstár. Rokon értelmű szavak, szólások és ellentétek szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.
- Margalits Ede 1993. *Magyar közmondások és közmondásszerű szólások*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Nagy József 1985. *A tudástechnológia elméleti alapjai*. OOK. Veszprém.
- O. Nagy Gábor 1976. *Magyar szólások és közmondások*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- O. Nagy Gábor 1993. *Mi fán terem? Magyar szólásmondások eredete*. Gondolat Kiadó – Táltentum Kft. Budapest.
- Temesi Viola (főszerk.) 2012. *Magyar ellentétszótár. Ellentétes jelentésű szavak szótára*. Tinta Könyvkiadó. Budapest.